

В.А. Лавренов

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

РЕЦЕПЦІЯ ТА ФУНКЦІЇ ПЕРЕКЛАДУ В КРИЗОВУ ДОБУ

Як вид духовної діяльності людини переклад виник у сиву давнину й завжди відігравав значну роль в історії світової культури та в житті окремих народів. У зв'язку із зростанням міжнародних контактів перекладацька діяльність за останні десятиліття набула величезного розмаху. Таким чином, переклад давно вже став суспільним явищем, яке було викликане потребами суспільства. Тому він не може не впливати на ті процеси, що відбуваються в ньому, а разом із тим і на окремих його членів, тобто на людей.

Проблеми соціальної ролі перекладу розглядались неодноразово в працях відомих вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, до цього питання звертались А.В. Федоров, Г.Р. Гачечиладзе, К.І. Чуковський, Ю.Д. Левін, П.М. Топер, І. Левий, А. Попович, В.В. Коптілов, П. Діненов, А. Лілова та ін. Проте багато питань, пов'язаних із цією проблематикою, залишаються нерозв'язаними й потребують подальшої розробки. Одним із таких питань є з'ясування ролі перекладу в період кризової доби.

Кризова ситуація в суспільстві виникає доволі часто, і в такі моменти саме художній переклад перебирає на себе функції важливого чинника духовної діяльності людини. Тут можна згадати про роль перекладу у виникненні, формуванні й становленні нових національних літератур та літературних мов. У свій час неабияку роль у народженні давньоримської літератури відіграли переклади Лівія Андроника (III ст. до н.е.) з давньогрецької. Відомо, що за своїм перекладом гомерівської "Одіссеї" він навчав своїх учнів, і як навчальний посібник цей переклад використовувався ще й у часи Горация (I ст. до н.е.). Крім того, Лівій Андроник виступив як драматург із трагедіями та комедіями, створеними за грецьким зразком, а можливо, й безпосередньо перекладеними з грецької. Ці події стали епохою в історії римської літератури, оскільки дали поштовх до серйозної та пошвавленої літературної діяльності в Давньому Римі.

Переклади античних авторів продовжували і в подальші часи. Особливо інтенсивно це відбувалося в добу Відродження, в Новий час, продовжується і в наш час. Прозова література в Західній Європі переважно починалась саме з перекладів, які мали великий вплив на розвиток літератури, філософії, науки і навіть мови. Через переклад в європейську суспільну думку проникали ідеї, які вели до розхитування старого світогляду й готували ґрунт для Відродження. Велике значення перекладацька робота мала й для розвитку та збагачення національних мов.

Перекладацька діяльність Е. Роттердамського та Й. Рейхліна підготувала появу видатного діяча німецької реформації М. Лютера (1483 – 1546), який у найскладніших умовах свого часу зробив переклад Біблії. Тоді ще не було загальнонаціональної німецької мови, але М. Лютер своїм перекладом знайшов і утвердив загальні тенденції подальшого розвитку рідної мови. Його переклад став зразком мовної досконалості, нормою в подальшому розвитку загальнонаціональної німецької мови та художньої літератури.

В історії багатьох країн були періоди, коли роль художніх перекладів була значною, оскільки саме вони сприяли становленню й розвитку національної літературної мови, були тим підґрунтям, на якому зростала власна література. Майже всі літератури європейської традиції починались із перекладів. Як зазначають дослідники, цей процес відбувався переважно в певний критичний період існування країни і нації, коли виникла загроза їхньому подальшому незалежному існуванню. Так, складний процес самоутвердження в добу національного відродження в ХІХ ст. пройшла болгарська література, в якому значну роль відіграв художній переклад та близьке до нього таке оригінальне явище, як “поболгарювання” (онаціональнення творів іноземної літератури). Тривалим і складним був процес становлення македонської літератури та мови, який продовжувався протягом ХХ ст. Велике значення мав художній переклад і для французької літературної мови та літератури. “Переклад у Франції завжди відігравав першорядну роль, завжди брав участь у становленні французької мови і французької літератури... переклад був повітухою французької літератури. Перше літературне белькотіння, яке дійшло до нас, мало форму перекладання латинських текстів – то були церковні проповіді, життя святих” [3, 430].

Перекладам церковних книг та іншої літератури зобов’язана своєю появою давньоруська література. Власне, це стосується і інших давньослов’янських літератур. Адже відомо, в яких складних умовах відбувалась діяльність слов’янських першовчителів болгарських просвітників Кирила і Мефодія та їхніх учнів, які займалися перекладами й поширенням християнської літератури старослов’янською мовою, що стало на заваді латинізації слов’ян, а в подальшому сприяло формуванню національних слов’янських мов та літератур.

Прикладів, коли переклади передували появі національних літератур та мов, можна навести багато. Це стосується й румунської літератури, яка зобов’язана своєю появою перекладам слов’янських церковних творів. Навіть вірменська й грузинська літератури, які виникли у V ст., розпочиналися з перекладів. Все це свідчить про надзвичайно велику роль перекладів у виникненні й формуванні національних мов та літератур, а звідси – й у духовній історії людства.

У кризові періоди розвитку суспільства, які часом призводять до передреволюційної ситуації, ідеї та політика панівних верств постає об’єктом критики. Представники демократичних кіл у деспотичному

суспільстві звертаються до культури інших країн, щоби за її допомогою викривати та критикувати вади свого суспільства. В таких випадках значну роль відіграють саме переклади. Зокрема, відомі приклади використання художнього перекладу як засоби пропаганди в царській Росії, до чого дуже прискіпливо ставилась тодішня цензура. Так, наприклад, чиновник із особливих доручень міністерства внутрішніх справ граф П.І. Капніст писав про російських письменників, які “звернулися до перекладів з іноземних мов саме тих ліричних п’єс, в яких зображені яскравими фарбами незадовільні сторони суспільного життя на Заході з усіма виразками пролетаріату, і в цих перекладах намагаються зовнішніми формами вірша, висловів або переробкою змісту нагадати деякі явища з нашого життя” [7, 248].

Отже, в історії перекладу відомі факти, коли пануючі верстви перешкоджали “доступу до гуманістичних та прогресивних творів світової літератури, щоби зберегти якомога довше для себе і тільки для себе володіння засобами духовного впливу на суспільство і, відповідно, зберегти панівне становище своїх ідей” [8, 164]. Деспотизм у царській Росії часів Миколи I, наприклад, призвів до значного скорочення перекладацької діяльності, про що Добролюбов писав: “Не було спілкування ідей з Заходом за допомогою літератури – і російська думка розлінувалась, кинулась на якісь примарні, абстрактні питання, почала розбиватися на дрібниці” [2, 222 – 231].

І все ж в історії літератури в цій справі бували прориви. З другої половини 50-х рр. XIX ст. у зв’язку з деяким послабленням цензурних обмежень в російських журналах з’являються численні переклади таких прогресивних поетів Заходу, як Гейне, Гюго, Беранже, Міцкевич, Петефі і багатьох інших. Ці переклади сприяли розвитку громадської свідомості, ставали зброєю революційної пропаганди. Особливо близькою в тих історичних умовах виявилась поезія Беранже, глибоко демократична, бойова, політично гостра. Майже 100 російських авторів перекладали французького поета. До нього звертались поети різних літературних шкіл і напрямів, оскільки переклади були зручною формою для вираження своїх поглядів, для пропаганди певних ідей.

Цікаво, що ті самі пісні Беранже різними перекладачами інтерпретувались по-різному, що залежало від їхнього світогляду та громадянської позиції. Таким чином, творчість Беранже стала об’єктом зіткнення різних політичних та літературних напрямів. Поети-ліберали перекладали переважно анакреонтичні пісні або побутову сатиру, поетів-демократів приваблювала соціальна і політична поезія. Остання була особливо ідейно близькою поетам некрасівської школи. Найбільшого успіху в перекладі пісень Беранже досягли В. Курочкін та М. Михайлов. Перший із них звертався до політичної сатири французького поета та до його пісень із соціальними мотивами, які нагадували соціально-політичну ситуацію в Росії й могли бути використані для її критики. З цією метою він часом вдавався до певних змін у текстах перекладених творів. Внаслідок

цього його переклади були поширені майже по всій Росії. Т.Г. Шевченко із захопленням згадує про переклади та оригінальні вірші Курочкина у своєму “Щоденнику”. Перебуваючи на засланні в Новопетровському, він пише у липні 1857 р.: “Бывало хоть перевод Курочкина из Беранже прочитаешь: все-таки легче станет”. Царська цензура розуміла, яку небезпеку несуть у собі переклади Курочкина, тому вона часто їх забороняла, змушувала автора переробляти їх або “редагувала” сама, вилучала з поетичних збірок.

Інший перекладач, М. Михайлов, унікав у своїх перекладах пристосування творів Беранже до російського життя. Він намагався відтворити лише їх смисл. Але й у такому вигляді його переклади нагадували про російську дійсність.

Цікаві метаморфози відбувалися з перекладами поезії видатного болгарського поета Христо Ботева в Росії та Україні у ХІХ – ХХ ст., про що вже писав у своїх статтях та дисертації. Російські перекладачі В. Уманов-Каплуновський (1888), В. Краснов (1908) та М. Юхновський (1890) зробили переклади окремих віршів поета, але не донесли повною мірою до російського читача його мужнього образу. Вони нейтралізували революційну спрямованість його поезії. Щоправда, серед цих перекладачів більшу симпатію викликає В. Уманов-Каплуновський, відомий у свій час поет і прозаїк. У передмові до своїх перекладів він засвідчує розуміння значення поезії Ботева, хоча дещо обмежує його революційну діяльність.

Друкуючи лише п’ять строф із “Моеї молитви”, він називає цей вірш “Confession de foi” не лише Ботева, але й усього молодого покоління болгар. Тут же він висловлює жаль, що в російській пресі цей вірш не можна надрукувати повністю, і підкреслює, що саме пропуски складають суть цієї поезії. Причому зауважує, що “Молитва” написана в дусі раціоналізму. Так, симпатизуючи Ботеву, перекладач проводить крізь цензуру уривок одного з кращих його творів. У творчості болгарського поета він є програмним. Відомий російський болгарист В.Д. Андреев зазначає, що “це філософський, політичний та революційний маніфест Ботева”.

Цікаво, що в третьому виданні книги “Славянская муза” (1904 р.) ботевська “Молитва” згадується у змісті, але відсутня на вказаній сторінці. Замість неї в розбивку надрукований вірш іншого поета, який у змісті був позначений після Ботева. Тобто сторінки з умановським перекладом були вилучені й замість них вклеєні інші.

Перебуваючи на засланні, П. Грабовський перекладає Ботева українською мовою, але, не маючи оригіналу, робить це з російського перекладу Уманова-Каплуновського. Найцікавіше те, що духовна близькість до болгарського поета дозволяє йому повернути віршам те, що було втрачено російським перекладачем [4].

Поезія Ботева була близькою своєю ідейною спрямованістю, образністю та стилем першому його перекладачу, російському поету-народнику В.М. Панфілову [6, 68-69]. Це допомогло йому висловити в

перекладах настрої, думки та переживання як свої, так і своїх однодумців. Те, що він іноді вносив у тексти деякі зміни, цілком відповідало демократичним принципам перекладу, які склалися в ті часи, зокрема у творчості вже згаданих вище Курочкіна та Михайлова. Але, на жаль, ці переклади не змогли обійти цензури.

Поезія Ботева виявилась співзвучною думкам та настроям українського поета Ярослава Кондри, який у роки польсько-панської окупації надрукував у журналі “Вікна” (Львів, 1931) свої переклади балади “Хаджи Димітр” та “Мойй колишній любці”. В цьому номері журналу багато чистих сторінок, що свідчить про роботу цензури. Але перекладам Кондри пощастило. Читаючи їх, читач міг зрозуміти, що тут йдеться не лише про болгарську дійсність середини ХІХ ст., але й про схожу ситуацію на рідній землі перекладача [5, 123-129].

Значною була роль художнього перекладу і у ХХ столітті. Крім загальнокультурного значення міжнародного взаємоспілкування в країнах з тоталітарним устроєм, переклад перебирав на себе функції національної літератури, що сприяло пробудженню громадянської свідомості та поширенню демократичних ідей, оскільки він побічно висвітлював проблеми, які існували в країні, що була реципієнтом. Так, наприклад, у Болгарії під час фашистського режиму (1923 – 1944) видавались твори відомих західноєвропейських письменників-антифашистів, а також відомих радянських письменників, що пропагували гуманістичні ідеї у своїй творчості. Така література допомагала й світогляду та творчій майстерності окремих письменників. Значна перекладацька діяльність Г. Мілева, а він перекладав багатьох західноєвропейських та російських поетів (Е. Верхарна, В. Вітмена, О. Блока, В. Маяковського та ін.), стала для нього своєрідною школою майстерності, що допомогло йому певною мірою створити свою видатну антифашистську поему “Вересень”. Цей твір і сьогодні звучить досить актуально, оскільки має загальний антитоталітарний пафос. Невипадково значна й суттєва частина поеми відсутня в українському й російському перекладах радянського періоду. Владі, збудованій на силі, певні нагадування й паралелі були зайві. Це підтверджують нарікання, які іноді вже в нові часи лунали на адресу поеми Г. Мілева, що деякі “його символи, взяті з античної міфології та літератури, недоречні” [1, 224]. Чого вартий хоча би образ Ахілла, старого генерала, гаранта порядку й тиші в державі, в якого безліч хрестів, орденів, стрічок. Згадаймо, ще недавно деякі можновладці полюбляли обмінюватися нагородами.

Отже, ці та багато інших прикладів свідчать, що переклад є значним соціальним явищем, часто навіть своєрідною ідеологічною зброєю. Адже оригінальний твір, який виконував у рідному середовищі певні функції, за допомогою перекладача з’являється в іншому суспільстві (а часто і в інші часи), щоби виконати там свої подібні, а може, й нові завдання.

2. *Добролюбов Н.А.* Значение переводной литературы для распространения просвещения // Русские писатели о переводе. – Л., 1960. – С.392 – 393.
3. *Кари Э.* О переводе и переводчиках во Франции // Мастерство перевода – 1964. – М., 1965. – С.430 – 449.
4. *Лавренов В.* Отражение идейно-художественного своеобразия поэзии Х.Ботева в восточнославянских переводах (Литературоведческий аспект). Автореферат дис.... канд. филол. наук. – К., 1986.
5. *Лавренов В.* Новое о переводах стихотворения Христо Ботева «К Моей первой Любви» // Вопросы русской литературы. – Львов, 1987. – Вып. 1 (49). – С.123 – 129.
6. *Лавренов В.А.* Первый переводчик Христо Ботева // Третьи Волковские чтения. – Одесса, 1993. – С.68 – 69.
7. *Левин Ю.Д.* Восприятие творчества инациональных писателей // Историко-литературный процесс. – Л., 1974. – С.248.
8. *Лилова А.* Введение в общую теорию перевода. – М., 1985. – 256 с.

Summary

The article is focused on translation reception functions in crisis period. The role of translation in forming and strengthening of national languages and literatures and also in investigation of its functions in the conditions of totarial systems are underlined.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2005